

NMMAGAZINE

DECEMBER 2019

- 2 Van de voorzitter
- 3 Een klein land in een Grote Strategie
- 8 Vele kilometers en Bohemisch vakmanschap
- 11 een moorddadige wandelstok
- 12 Grandioze dienstplicht als ROAG
- 13 Agenda
- 14 Dienstplicht bij de Dienst der Hydrografie van de marine
- 16 Joint Operations Centre Cannerberg
- 18 Bijzondere kazernes als erfgoed in Nijmegen
- 22 Van 'moeders pappot' naar Libanees front
- 25 Daderperspectief
- 26 De schetsboeken van Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933)
- 27 Vrijwilliger in het NMM

**VRIENDEN
NATIONAAL
MILITAIR
MUSEUM**

TRENCHART

In plaats van een schilderij is het misschien aardig om eens een heel andersoortig kunstobject te behandelen, zoals dit stuk trenchart uit de Eerste Wereldoorlog. Het object laat weinig aan de verbeelding over. Het betreft overduidelijk een tafelklok in de vorm van een kasteel, waarbij de vier torens zijn vervaardigd van granaathulzen.

(Inv. nr. 103126)

BESTE VRIENDEN,

Helaas hebben we onze vriendendag op 2 november jl. moet afzeggen door een gebrek aan belangstelling. Het aantal aanmeldingen was zo laag, dat wij dat niet fatsoenlijk meer vonden naar allen die een bijdrage aan die dag zouden leveren. Blijkbaar hadden we een verkeerde dag of een verkeerd onderwerp gekozen. Het was de eerste keer in ons 5-jarig bestaan als Vriendenstichting, maar

het zet ons aan tot een nog betere voorbereiding.

Dit jaar bestaan we 5 jaar! We zijn eind 2014 opgericht, tegelijk met de opening van het NMM. Inmiddels is ook de fusie tussen de vriendenstichtingen van het Legermuseum en het Militaire Luchtvaartmuseum volledig afgerond. Kortom, tijd voor een feestje!

Samen met het NMM is er opnieuw een ARMA samengesteld, een boek waarin de collecties van het NMM en de andere defensiemusea prachtig voor het voetlicht worden gebracht. Uw bestuur heeft besloten alle vrienden die daar prijs op stellen dit boek gratis toe te zenden als een geschenk voor de afgelopen 5 jaar. Als alles mee zit zal het nog voor de kerst op de deurmat vallen.

Verder willen we in 2020 een vernieuwd bestuur samenstellen. Mocht u interesse hebben om daaraan bij te dragen of daaraan deel te nemen, laat ons dat dan weten.

Wij zijn op zoek naar enthousiaste bestuursleden met een grote affiniteit met het NMM. Bijzondere expertise op diverse gebieden (financiën, communicatie, websites) wordt zeer op prijs gesteld.

In dit nummer van NMMagazine ziet u diverse artikelen. Ik ben blij dat dit magazine zo goed uit de verf is gekomen. Alle waardering daarvoor verdient vooral de redactie. Zij zijn 5 jaar geleden met niets begonnen en hebben dit bereikt. Chapeau en ga zo door!!

In 2020 is het thema voor het NMM 75 jaar bevrijding. Dat zal ook een leidend motto zijn voor ons Magazine en onze vriendendag in april. Wij houden u op de hoogte.

Tot slot wens ik u allen hele fijne feestdagen toe en een zeer sprankelend begin van het nieuwe jaar. Proost!

Theo Ent
Voorzitter

Canadese brecciarriers in modderige grond naast een dijk vlakbij Breskens, oktober 1944. (NIMH)

DE BEVRIJDING VAN NEDERLAND 1944-1945

EEN KLEIN LAND IN EEN GROTE STRATEGIE

DOOR CHRIST KLEP

Hoeveel heeft een klein bezet land eigenlijk te zeggen over zijn eigen bevrijding? Niet veel. Nederland was tijdens de Tweede Wereldoorlog een speelbal van de grote mogendheden. Voor de geallieerden was de **grand strategy** duidelijk: zo snel mogelijk nazi-Duitsland onvoorwaardelijk op de knieën dwingen door middel van een tweefrontenoorlog. Rusland vanuit het oosten, een multinationale strijdmacht onder Amerikaans-Britse leiding vanuit het westen. Hún strategische beslissingen bepaalden hoe en wanneer Nederland bevrijd zou worden. De Nederlandse bijdrage aan deze bevrijding was beperkt. Het kon ook niet anders.

Canadese tanks in actie op Zuid-Beveland nabij Kruijningen, oktober 1944. (Nationaal Archief)

Bevrijders op de grens

Tevergeefs. Het Duitse verzet bleek nog niet gebroken en de geallieerden kampten intussen met forse bevoorradingsproblemen. Alle brandstof, munitie en wat een modern leger nog meer nodig heeft, moest uit het steeds verder uit beeld rakende Normandië komen. Zuid-Limburg en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen profiteerden nog wel van de snelle opmars. Amerikaanse troepen bevrijdden op 14 september de eerste grote Nederlandse stad, Maastricht.

De Duitsers hadden intussen de sleutel tot de oplossing van de geallieerde bevoorradingsproblemen in handen: de enorme havens van Antwerpen. Die havens waren begin september vrijwel onbeschadigd in Britse handen gevallen. Maar niet de toegangspoort tot de havens, namelijk de Westerschelde. De Duitsers hadden zich langs de oevers ingegraven en beheersten met hun geschut de toegangsroutes naar Antwerpen. Hitler gaf het bevel Zeeland tot de laatste man te verdedigen.

De geallieerde legergroep die begin september 1944 de zuidgrenzen naderde, stond onder bevel van

Voor bezet Nederland gloorde de eerste concrete hoop op bevrijding met de geallieerde landingen op de Normandische kust in de zomer van 1944. In de – erg algemene – geallieerde plannen stond Nederland op D+360 uitgerekend: ongeveer een jaar na de landingen in Normandië zouden de geallieerde legers Nederland bereiken, was de bedoeling. In werkelijkheid stonden de bevrijders een stuk sneller bij de zuidgrens. Na een zware strijd in

Normandië, rukten de geallieerde divisies in augustus en begin september 1944 in razend tempo op door Frankrijk en België. De opmars ging zo snel dat op 5 september – ‘Dolle Dinsdag’ – overall in Nederland mensen langs de kant van de weg klaarstonden om de bevrijders binnen te halen! Tot in Groningen en Friesland aan toe!

Een jeep van de Britse 11th Armoured Division is in de modder vastgelopen. Duitse krijgsgevangenen proberen het voertuig weer op gang te krijgen, oktober 1944. (NIMH)

de flamboyante veldmaarschalk Bernard Montgomery. Diens aandacht lag echter niet onmiddellijk bij de Westerschelde. Hij wilde naar de hoofdprijs in het oosten: Berlijn! 'Monty' wilde met een snel en gericht offensief – een 'dolkstoot' die de Duitsers nooit zouden kunnen weerstaan – via Arnhem de Rijn oversteken. Daarna lag de Noord-Duitse Laagvlakte open. En Berlijn op de horizon! Montgomery's baas, generaal Dwight Eisenhower, vond het een riskant plan. Hij zag liever een opmars over een breed front. Maar uiteindelijk kreeg de Britse veldmaarschalk zijn zin.

Montgomery's plan was opvallend gedurfd voor iemand die bekendstond als voorzichtig en methodisch. Drie luchtlandingsdivisies moesten bij Eindhoven (101e Amerikaanse luchtlandingsdivisie), Nijmegen (82e Amerikaanse luchtlandingsdivisie) en Arnhem (1e Britse luchtlandingsdivisie, met

een Poolse brigade toegevoegd) de belangrijkste bruggen veroveren (operatie *Market*) en zo als het ware een rode loper uitrollen voor het grondoffensief vanuit België (operatie *Garden*). Het ambitieuze plan zat echter vol ingebakken zwaktes: de luchtlandingseenheden kwamen betrekkelijk ver van hun doelen (de bruggen) neer, waardoor hun sterkste wapen – het verrassingseffect – al snel verloren ging; de opmarsroute van het grondleger was te smal en erg kwetsbaar (en heette daarom al snel '*Hell's Highway*'); en misschien wel de belangrijkste fout was onderschatting van de vijand. Nee, de Duitse tegenstand bleek niet te bestaan uit oudere mannen en *Hitlerjugend*. Integendeel, de meeste Duitse eenheden vochten fanatiek terug, inclusief de restanten van twee SS-pantserdivisies die toevallig in de buurt van Arnhem aan het herstellen waren! Eind september was duidelijk dat een Rijnoversteek niet ging lukken. De resterende Britse troepen, die op de noordoever van de Rijn nog moedig standhielden bij Oosterbeek, werden

teruggetrokken. Montgomery schatte operatie *Market Garden* achteraf in als 'voor negentig procent geslaagd.' Onzin natuurlijk, het hoofddoel was de geallieerden immers ontglipt: de oversteek over de Rijn.

Nieuwe prioriteiten

Het was nu zaak de geallieerde prioriteiten te herordenen. Eisenhower gaf Montgomery bevel de deuk die operatie *Market Garden* had veroorzaakt – de zogenoemde 'corridor' van Eindhoven tot Nijmegen – veilig te stellen. Bovendien moest Montgomery's legergroep dan eindelijk de Westerschelde gaan openbreken om de nijpende bevoorradingssituatie op te lossen. De eerste opdracht betekende in feite het schoonvegen van zuidelijk Nederland tot aan de grote rivieren. Deze waterwegen vormden een logische en goed te consolideren nieuwe frontlijn. Dat vereiste overigens nog behoorlijk zware gevechten, zoals rond het dorpje Overloon in de Peel. Toen Overloon half oktober 1944 in Britse handen viel, lag er nauwelijks nog een steen op de andere.

De Prinses Irene Brigade trekt door een Frans dorp kort na de landingen in Normandië, augustus 1944 (NIMH)

Duitsers nog niet van plan zich over te geven. Ze lieten zelfs extra stukken land onder water lopen als verdedigingsmiddel. Wel kwamen in april de onderhandelingen inzake geallieerde voedselhulp over land en vanuit de lucht op gang. Op 4 mei accepteerde Montgomery de overgave van de Duitse troepen aan het noordwestelijke front, inclusief Nederland. Maar de Canadese generaal Charles Foulkes regelde op 5 en 6 mei in Wageningen nog een afzonderlijke overgave van de 120.000 Duitsers in West-Nederland. De oorlog was ook daar voorbij. De Duitsers begonnen aan hun doorgaans ordelijke aftocht naar de Heimat.

Een bevrijding in stukken

Wat had Nederland kunnen bijdragen aan de bevrijding? Als gezegd, noodgedwongen niet heel erg veel. De Britten namen eenheden van kleinere bondgenoten onder hun hoede, zoals de in 1941 opgerichte Prinses Irene Brigade. Deze brigade bleef echter steeds onder de geplande sterkte. De Britten wensten voor de eenheden van kleinere bondgenoten sowieso een vooral symbolische taak bij de bevrijding van hun eigen landen, bijvoorbeeld door als eerste de hoofdsteden binnen te trekken. Verder dienden Nederlandse militairen bij bijvoorbeeld Britse squadrons of commando-eenheden. Enkele Nederlandse marineschepen waren in 1940 ontsnapt en voeren bij geallieerde vlootverbanden. Belangrijk was het werk van de Nederlandse koopvaardij, waarvan het personeel was gemilitariseerd.

De legermacht die Nederland uiteindelijk bevrijdde, was zeer multinational samengesteld. Veldmaarschalk Montgomery's legergroep telden vooral Britse en Canadese militairen, maar ook eenheden uit bijvoorbeeld Polen, Nederland of België. Naar behoefte werden Amerikaanse of bijvoorbeeld Franse eenheden toegevoegd. De burgers van Venlo waren verbaasd toen hun bevrijders zwarte soldaten van een Amerikaans tankregiment bleken te zijn, in die tijd nog steeds een uitzondering. Het is niet eenvoudig om precies te bepalen

Het vrijmaken van de Westerschelde was de andere hoofdtaak na *Market Garden*. Montgomery deelde deze taak toe aan het Eerste Canadese Leger. Een lastige en modderige klus. Niet voor niets begonnen de Canadezen langzamerhand een hekel te krijgen aan de Britse veldmaarschalk, die de ondankbare taken (zoals het belegeren van de Kanaalhavens) steeds leek toe te delen aan dit *Cinderella Army* (oftewel het 'Assepoester Leger'). Stapsgewijs rolde het Eerste Canadese Leger vervolgens het Duitse verzet in westelijk Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland op. De geallieerde planners bedachten voor de verovering van Walcheren een wel zeer rigoureuze middel: het 'tot zinken brengen' van dit eiland – dat grotendeels onder de zeespiegel ligt – door op verschillende plekken de zeedijken kapot te bombarderen. Begin november gooide de Duitse commandant in Middelburg de handdoek in de ring. Eind november bereikten de eerste geallieerde schepen de havens van Antwerpen. Eindelijk konden de geallieerde divisies hun karige voorraden gaan aanvullen.

operatie *Veritable*. De voorafgaande wintermaanden waren betrekkelijk rustig geweest aan het Nederlandse rivierenfront. Letterlijk de stilte voor de storm. Vooral West-Nederland moest intussen de afschuwelijke Hongerwinter doorstaan. De Duitsers hadden de aanvoer van brandstof en voedsel afgeknepen, als represaille voor de spoorwegstaking. De Nederlandse regering-in-ballingschap in Londen had in september 1944 tot deze staking opgeroepen om de geallieerden te ondersteunen bij operatie *Market Garden*. Naar schatting twintigduizend burgers verloren het leven tijdens de Hongerwinter. Smeebedes van de Nederlandse regering om West-Nederland te veroveren of in elk geval te helpen, haalden niets uit. Eisenhower noch Montgomery achtten dat haalbaar gezien het tekort aan troepen en het natte (en dus gemakkelijk te verdedigen) terrein van West-Nederland. Militair-strategische overwegingen kregen opnieuw de overhand.

Operatie *Veritable* leidde tot taaie gevechten, maar uiteindelijk ook tot succes. Met het Rijnland veiliggesteld, was de tijd gekomen om Oost- en Noord-Nederland te gaan bevrijden. Hier en daar boden de Duitsers nog verzet, maar halverwege april stonden de geallieerden bij de Afsluitdijk. In West-Nederland waren de 120.000

6 Terwijl de brandstoftanks en munitiekisten tot de rand werden gevuld, bereidde Montgomery zijn volgende sprong voor. Vanuit het Rijk van Nijmegen zouden zijn divisies begin februari 1945 oostwaarts het Rijnland intrekken:

hoeveel geallieerde militairen zijn gesneuveld tijdens de bevrijding van Nederland. Sommigen stierven bijvoorbeeld elders aan verwondingen die ze in Nederland hadden opgelopen. Een schatting van circa 13.000 lijkt gerechtvaardigd, waarvan de helft Britse militairen en een derde Canadezen. Ruim duizend Amerikanen verloren het leven, evenals ruim zeshonderd Polen.

Kijken we terug naar de strijd om Nederland 1944-1945, dan doemt vooral een verbrokken strijdtoneel op. Met name operatie *Market Garden* plaatste het Nederlandse grondgebied in de herfst van 1944 tijdelijk in het middelpunt van de geallieerde militaire strategie. Na het mislukken van *Market Garden* kwam het accent te liggen op het schoonvegen van Nederland tot aan de grote rivieren en het openbreken van de Westerschelde. Na een winterse (betrekkelijke) rustpauze barstte operatie *Veritable* los vanuit het Rijk van Nijmegen. Dat bood dan weer de mogelijkheid om snel via oostelijk Nederland naar de Waddenzee op te rukken. West-Nederland (*Festung Holland*) bleef tot het laatst in Duitse handen.

Voor de geallieerde soldaten stonden de gevechten in Nederland vaak gelijk aan regen, zuigende modder en een

2019 en 2020 zijn bijzondere jubileumjaren: we vieren 75 jaar vrijheid. Op 6 juni 1944 zetten geallieerde troepen voet op Franse bodem: D-Day. Na vier zware bezettingsjaren begint de strijd voor een vrij Nederland. Het NMM opent in februari 2020 een tentoonstelling waarin je de bevrijding van Nederland vanuit persoonlijk perspectief beleeft.

Nu alvast meer weten? Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) staat uitgebreid stil bij onze zwaar bevochten vrijheid. Het NIMH brengt elke maand een digitale bevrijdingskrant uit op 75jaarvrij.nl. Volg de opmars van de geallieerden vanaf Normandië tot en met de nasleep van de oorlog na mei 1945. Met podcasts, achtergrondverhalen, minidocumentaires en een interactieve kaartanimatie wordt deze indringende bevrijdingsperiode opnieuw tot leven gebracht.

Het boektijdschrift *Vrij!* neemt de lezer mee naar de Franse invasiestranden, de luchtlandingen van *Market Garden* en de Duitse capitulatie in Wageningen. Op basis van dagboeken en archiefmateriaal schetst *Vrij!* het militaire verhaal van de bevrijding van Nederland. De *Vrij!* is verkrijgbaar in de boekhandel.

vriendelijke bevolking. Ook voor de burgers was de bevrijding een zeer verbrokkelde aangelegenheid. Op sommige plekken leidden taai Duits verzet en de geallieerde overmacht aan kanonnen en vliegtuigen tot een rampzalige verwoesting, zoals in Overloon of het Walcherse dijkdorpje Westkapelle. Op weer andere plekken voltrok de bevrijding zich haast ongemerkt. Dat verklaart dan weer het vaak uiteenlopende karakter van de naoorlogse herdenkingen. Voor sommige dorpen en steden was de

bevrijding een soepele en vreugdevolle gebeurtenis, voor andere vooral een droevige herinnering aan vele burgerslachtoffers. In alle opzichten een verbrokkelde bevrijding.

Veldmaarschalk Montgomery op een Baileybrug tussen Blerick en Venlo. (NIMH)

VELE KILOMETERS EN BOHEEMS VAKMANSCHAP

DOOR BOB KOS

Waar haal je even snel een Duitse Sd.Kfz. 251 (Sonderkraftfahrzeug) halfrupsvoertuig vandaan voor de aankomende tentoonstelling **Hij of ik** in het NMM? De kans dat je een origineel exemplaar tegenkomt is klein en of je deze dan ook in bruikleen kan krijgen is vervolgens nog maar zeer de vraag. Een tussenoplossing werd gevonden bij Jakob Oud in het West-Friese Hem, die al 19 jaar een Tsjechische Tatra OT-810 op zijn boerderij in de schuur heeft staan. Deze gepantserde halfrups is een naoorlogse, in licentie gebouwde, Sd.Kfz. 251, maar behoeft nog wel de nodige aanpassingen om er als zodanig uit te zien. Het mag voor zich spreken dat we de bezoeker middels een tekst laten weten dat het hier om een cosmetisch aangepaste Tatra gaat en niet om een Hanomag Sd.Kfz. 251.

De mitrailleuraffuit achter op het voertuig was als bodemvondst snel gevonden in Rusland en het affuit aan de voorzijde diende zich aan bij een 'detector-enthousiast' in Tsjechië.

Omdat Jakob al veel voor ons doet om zijn voertuig voor onze tentoonstelling exposabel te maken, bood ik aan om deze zware affuit compleet met pantserschild te gaan ophalen in

Tsjechië en dit te combineren met een bezoek aan Vladimir Lehar.

De Firma Lehar

De Firma Lehar in het Tsjechische Zvole levert en produceert onderdelen voor Duitse militaire voertuigen uit de Tweede Wereldoorlog, variërend van een versnellingspook tot complete koetswerken. Met een paar incomplete Duitse objecten in onze collectie is dit bezoek zeer de moeite waard gebleken. Zo leverde Lehar een set Wehrmacht banden voor een trailer van een stuk luchtdoelgeschut, net als onder andere een op zeer vakkundige wijze, nieuw gemaakte accu-opbergkast voor onze Kettenkrad. Hoewel we in het museum doorgaans alleen met origineel materiaal werken, komt het wel eens voor dat het origineel er niet meer is. Om voor de beeldvorming het object te completeren, kunnen we gebruik maken van nieuw gemaakte

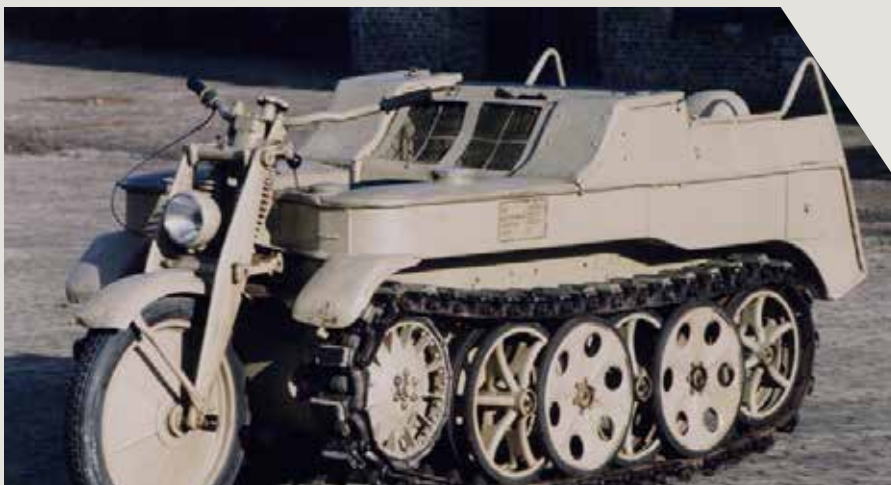

onderdelen. Hierbij wordt zorgvuldig bijgehouden wat aan het object wordt toegevoegd.

Vladimir Lehar vertelt in een onderonsje dat hij sinds kort na dertig jaar in ruste is en zijn zoon Honza de zaak nu voortzet. Trots deelt hij mede dat zijn klanten van over de gehele aardbol de weg naar het Tsjechische Zvole weten te vinden en er ook restauraties plaatsvinden voor onder andere de befaamde Wheatcroft Collection in Engeland. Bij Lehar wordt ook een troosteloos uitzierend onderstel van een Sd.Kfz. 9 artillerietrekker 'Famo' van bijna archeologische aard weer compleet opgebouwd. Hiervoor moeten complete plaatwerkdelen geperst worden zoals spatborden, motorkappen, deuren en al het

ander denkbare wat nodig is voor het restaureren van een dergelijke 18-tonse mastodont. Het aardige is dat wanneer je de chassissbalken ziet, er niets aan geplamuurd is. De door roest veroorzaakte putvorming blijft voor wat het is. Omwille van de ethiek moet je dit gewoon kunnen blijven zien, zo zegt Vladimir. Ook de lakopbouw gaat precies zoals destijds, eerst een roodbruine grondlaag, daarna het 'vroeg-oorlogse' Panzergrau en dan eventueel daar overheen het vanaf 1943 gevoerde Dunkelgelb, afhankelijk van wat wenselijk is. Epoxy primer of twee componentenlakken zijn dus terecht uit den boze want het mag niet mooier worden afgewerkt dan het oorspronkelijk was.

Lopend door de magazijnen en werkplaatsen bij Lehar waan ik me op de werkvloer bij destijds Krauss-Maffei, en verdwenen merken als Hanomag of Borgward. Maar ook de kleinere voertuigen en motorfietsen behoren tot het assortiment van wat Lehar levert. De kleinere voertuigen zijn doorgaans niet voor de klant met de kleinere beurs. Volkswagens zoals Kübelwagen en Schwimmwagen zijn kostbare auto's geworden en ook bijvoorbeeld een Stöwer Horch of Wanderer is niet meer iets wat je gemakkelijk kunt vinden. Maar Lehar kan de opbouw van Volkswagens bijna in zijn geheel faciliteren.

Deze Kettenkrad werd in 1947 in een kleine seriedoor NSU geleverd als lichte landbouwtrekker in een helgroene kleur, en is geheel identiek aan de laatoorlogs geleverde versie. Let op de kleine, civiel toegevoegde koplamp en de accukast rechts achter de bestuurder.

Pantferschild als bodemvondst.

Een Tatra OT-810 zoals deze 19 jaar lang onder een laag stof stond in de schuur bij Jakob Oud. De bepantsering is destijds door Jakob al reeds aangepast naar Sd.Kfz. 251 model.

Duits materieel is na de oorlog in de meeste landen maar zeer mondjesmaat doorgebruikt, dit in tegenstelling tot het aanvankelijk Canadese en later Amerikaanse materieel waarmee Nederland zijn eigen krijgsmacht weer opbouwde. Mede door de wrange bijmaak die het Derde Rijk na de oorlog met zich meebracht was het gevolg dat er lange tijd naar verhouding weinig aandacht was voor dergelijk materieel. Hiervan is weer het gevolg dat Duits materieel over het algemeen zeer exclusief is geworden en de marktwaarde hiervan enorm is gestegen.

Hij of ik

Toen ik na het bezoek aan de firma Lehar weer achter het stuur onderweg was om bij het volgende adres de mitrailleuraffuit op te halen voor de Sd.Kfz. 251, wist ik voor mezelf al dat dit zeker niet het laatste bezoek zou zijn aan Tsjechië. Het is een lange rit, maar met eigen vervoer neem je nou eenmaal bepaalde zaken gemakkelijker mee dan wanneer je per vliegtuig reist. De mitrailleuraffuit was weliswaar een aankoop van Jakob voor zijn voertuig, maar aangezien hij dit voor een redelijk lange tijd aan ons

De bepantsering van de Tatra OT-810 is wat afwijkend ten opzichte van de Sd.Kfz. 251. Een ander belangrijk verschil is de neus met scharnierbare klep van voren, waar als krachtbron de luchtgekoelde V-8 Tatra motor in gehuisvest is, anders dan de Sd.Kfz. 251, die voorzien was van een Büssing-NAG zes cilinder benzine motor.

ter beschikking stelt, er veel moeite en geld in steekt en dit project nu in versneld tempo voor ons afmaakt, is het redelijk dat wij hem hier een handje bij helpen. De affuit bepaalt voor een groot deel het silhouet van het voertuig dat op zijn beurt weer een belangrijke rol zal vervullen in het verhaal dat verteld wordt in de tentoonstelling.

De Canadees Leo Major die hierin een hoofdrol speelt heeft kort na de landing in Normandië een rendez-vous met een dergelijke Sd.Kfz. 251 die buiten gevecht gesteld wordt. Later, tijdens de bevrijding van Zwolle, komt hij wederom in aanraking met een Sd.Kfz. 251. Het voertuig in de tentoonstelling zullen we omwille van het verhaal aan de voorkant markeren en beschilderen als een exemplaar van de 12e SS-pantserdivisie "Hitlerjugend", zoals deze actief was in het gebied in Normandië waar Leo toen geweest moet zijn, en aan de achterkant van de 116e "Windhund" divisie. Deze divisie was onder andere actief in Nederland en tevens de divisie waar de Duitse hoofdpersoon de Obergefreiter Hans Kürten bij diende.

Met een dergelijk geleend voertuig zonder museale status hebben we vanuit een ethisch perspectief de vrijheid om deze te beschilderen zoals we willen. Het voertuig in zijn geheel als "namaak" of "onecht" bestempelen zou wat te kort door de bocht zijn. Dit zou immers iets te veel knagen aan ons museale geweten, ofschoon het verhaal er op een eerlijke manier bij wordt verteld. Het voertuig is opgebouwd in Duitse uitvoering met de nodige originele onderdelen. Zo is de affuit als bodemvondst een origineel stuk waar zelfs nog wat originele verf te ontdekken valt en een handmatig aangebrachte markering. Dit zullen we uitsluitend schoonmaken, conditioneren en zo monteren dat er toch nog sprake is van een origineel stuk, waarvan het voertuig de drager is.

Op de terugweg achter het stuur keek ik al weer uit naar de maandagmorgen waarop ik met veel enthousiasme de ervaringen aan mijn collega's zou kunnen overbrengen. 2428,6 kilometers op de teller bij terugkeer, het is iedere kilometer waard gebleken.

EEN MOORDDADIGE WANDELSTOK

DOOR MATHIEU WILLEMSSEN

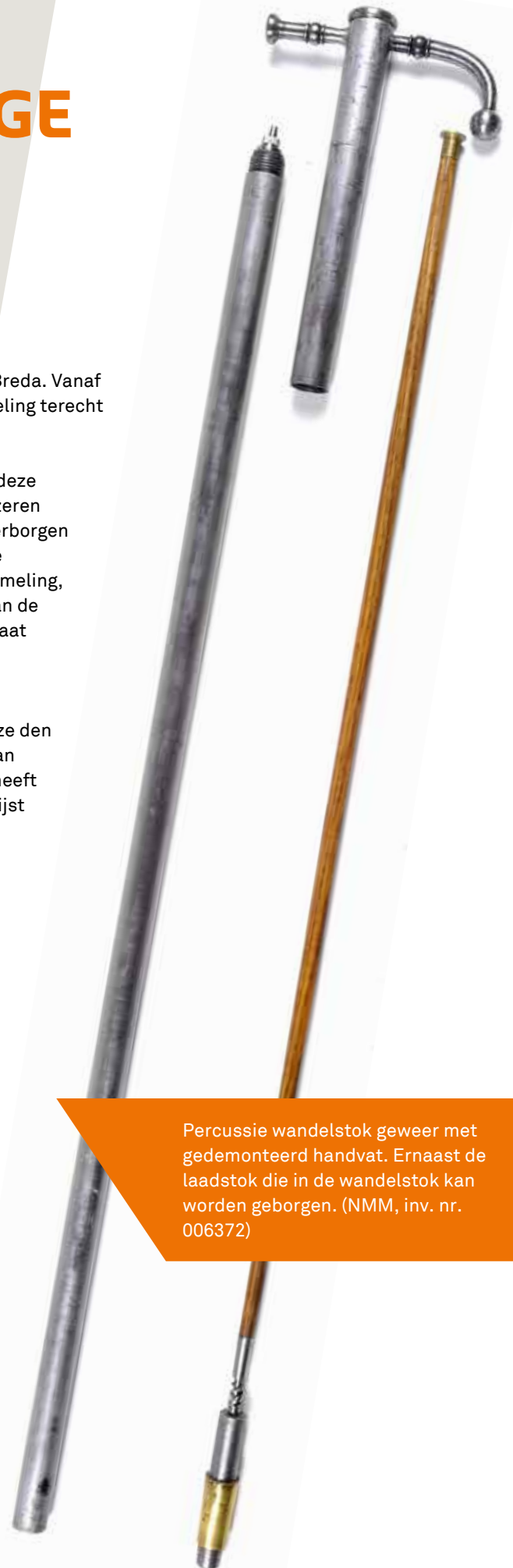

C.A. Geisweit van der Netten.
(NMM, inv. nr. 00100953)

Toen de Nederlandse cavalerieofficier C.A. Geisweit van der Netten in 1847 overleed, liet hij een grote wapencollectie na. Geisweit van der Netten was zijn carrière begonnen als dragonder in het Staatse leger en werd in 1787 krijgsgevangen gemaakt door de Pruisen. Vervolgens vocht hij in Oostenrijkse dienst tegen de Turken en Belgen en kwam daarna in Franse dienst om tegen de Russen te strijden. Hij zou zijn loopbaan eindigen als generaal-majoor in Nederlandse dienst en schreef diverse boeken over wapens, krijgskunde en paardenteelt. Zijn collectie kwam na zijn dood terecht in het bezit van Koning Willem III die deze schonk aan de Koninklijke

Militaire Academie in Breda. Vanaf 1914 kwam de verzameling terecht bij het Legermuseum.

Een van de stukken in deze collectie betreft een ijzeren wandelstok met een verborgen percussiegeweer. In de catalogus van de verzameling, die na het overlijden van de generaal verscheen, staat dit wapen omschreven als 'Geheimrotting, percussiegeweer, van Alibaud, waarmede deze den aanslag op het leven van koning Louis Philippe heeft ondernomen'. Dit verwijst naar de moordaanslag die Louis Alibaud, een republikein die een eind wenste aan de monarchie, op 25 juni om 18.15 uur 's avonds pleegde op de koning toen deze het paleis van de Tuilerieën verliet. De aanslag mislukte, de dader werd gepakt en op 11 juli onder de guillotine ter dood gebracht. Hoe dit bijzondere wapen vervolgens bij Geisweit van der Netten is terechtgekomen, is onbekend.

Percussie wandelstok geweer met gedemonteerd handvat. Ernaast de laadstok die in de wandelstok kan worden geborgen. (NMM, inv. nr. 006372)

GRANDIOZE DIENSTPLICHT ALS ROAG

WILLEM BOGAARD

Ik was druk bezig met mijn doctoraalscriptie, toen Bureau Dienstplichtzaken mij opbelde. Op het formulier waarmee jaarlijks om uitstel werd gevraagd had ik aangegeven dat ik in juni 1985 mijn studie zou afronden. Op 9 juli had de Koninklijke Luchtmacht iemand nodig om lessen internationale betrekkingen te geven aan dienstplichtig militairen. Hoewel ik best nog veel onderzoek moest doen voor mijn scriptie heb ik direct 'ja' gezegd. Het leek mij een enorme matsbaan. Na een gesprek met majoor Tjerk Tjerkstra, mijn directe chef, was ik 'aangenomen'. Binnen enkele maanden studeerde ik af bij professor Fasseur in Leiden. Een week later meldde ik me bij de Luchtmacht Officiersschool in Gilze-Rijen. Ik was ingedeeld bij ROAG 85-4 (Reserve-Officier Academisch Gevormd). Een klas van ongeveer 25 dienstplichtig militairen.

Drie weken duurde de opleiding. Wat me bijstaat, is dat gebruik werd gemaakt van de kennis in de groep. De juristen verzorgden de lessen militair recht, de artsen Zelfhulp Kameradenhulp (ZHKH, zeg maar EHBO) en zelf mocht ik de lessen

internationale betrekkingen verzorgen. Naast theoretische lessen maakten we ook kennis met een bivak, met schieten met de Browning en sport natuurlijk.

Na drie weken vertrokken de meeste ROAGs naar Den Haag, richting het

Hoofdkwartier van de luchtmacht aan de Binckhorstlaan. Als enige ging ik naar de Luchtmacht Instructie en Militaire Opleidingen School (LIMOS) in Nijmegen. Daar werd het gros van de dienstplichtigen van de luchtmacht opgeleid, in die tijd zo'n 5000 man

ROAG BADGE

Binnen de Koninklijke Luchtmacht heeft elk squadron en elke vliegbasis een embleem. Dat embleem straalt uit waar de eenheid voor staat.

Ook door ROAG-militairen is een embleem ontwikkeld. Tegen de luchtmachtblauwe achtergrond staat een pinguïn. Dit dier staat symbool voor de ROAGs: altijd netjes gekleed, slim, en de ROAG marcheert zoals een pinguïn loopt.... De ROAG is voorzien van een bril en een luchtmacht cap. Nous nous maintiendrons staat voor de onmisbaarheid van ROAGs voor de Koninklijke Luchtmacht.

per jaar. Het was de tijd van het debat rond de stationering van de kruisvluchtwapens in Nederland. De bewaking van Vliegbasis Woensdrecht, aangewezen als locatie, werd enorm opgeschroefd. De luchtmacht riep veel extra jongens op voor de bewaking van Woensdrecht. Kortom, geen gebrek aan leerlingen in de klas. En de discussies waren pittig. Maar hoe boeiend het onderwerp ook was, als ik op vrijdagmiddag na een week velddienst met nauwelijks slaap les mocht geven aan een groep, dan moest ik alle didactische trucks erbij halen om ze wakker te houden. Een keer gaf ik de klas de opdracht om hun kussen in de slaapzaal te gaan halen, zodat ze tenminste konden slapen met een kussen onder hun hoofd. Het gaf heel wat bekijks en fronsende wenkbrauwen, een marcherende klas met het kussen onder de linkerarm, zodat met de rechterhand nog kon worden gegroet.

Als inwonende militair verbleef ik vaak in de mess. En ook daar werden pittige discussies gevoerd over de stationering van kruisvluchtwapens. Soms leefde ik me helemaal uit als tegenstander van plaatsing (een dienstplichtige mocht tegen kernwapens zijn) en dat namen de beroepsmilitairen mij niet altijd in dank af. Verder liep ik veel hard in de prachtige omgeving van de kazerne en volgde ik een colloquium filosofie aan de Universiteit Nijmegen.

Mijn dienstplichttijd vloog voorbij. In december 1986 zwaaide ik af. Ik heb een ongelofelijke hoeveelheid ervaring aan lesgeven en discussietechnieken opgedaan, iets waar ik mijn hele verdere leven plezier van heb gehad en nog steeds heb. Ik koester nog altijd de vele mooie herinneringen aan mijn tijd als dienstplichtige.

AGENDA

DECEMBER

21 december t/m 5 januari

Stay Safe

In samenwerking met het Ministerie van Defensie en het Veteraneninstituut vraagt het NMM aandacht voor militairen op missie. Kinderen (en volwassenen) kunnen een kerstkaart maken, kleuren of schrijven om hen een hart onder de riem te steken.

FEBRUARI

Vanaf 14 februari

Hij of IK

Voor de bevrijding van Europa is 75 jaar geleden een bittere strijd gevoerd. Met de tentoonstelling 'Hij of IK' staat het NMM in 2020 stil bij deze strijd. Door de ogen van Léo, een Canadees, en Hans, een Duitser, beleef je in de tentoonstelling vanuit persoonlijk perspectief de bevrijding van Nederland.

MAART

21 maart

Nacht van de Militaire Muziek

Een uniek muziekfestival tussen tanks en vliegtuigen, dat is de Nacht van de Militaire Muziek. Dit jaar in het teken van 75 jaar Bevrijding.

M.m.v. Giovanca, Andy Narell en Abdelkader Benali en de orkesten van de Bundeswehr.

Vrienden krijgen korting op de toegangsprijs!

DIENSTPLICHT BIJ DE DIENST DER HYDROGRAFIE VAN DE MARINE

Dit verhaal begint eigenlijk op 23 maart 1957, toen ik werd geboren als oudste jongen van een eeneiige tweeling in een schippersgezin met vijf kinderen, namelijk één zoon en vier dochters. Omdat het Nederlandse leger tot mei 1997 een dienstplicht voor de oudste twee zonen in het gezin kende, en mijn tweelingbroer, met 10 minuten verschil de derde zoon in het gezin is, gold ook voor mij deze dienstplicht. Na een positieve dienstkeuring (1975) en het afronden van een wiskunde-/informaticastudie (Delft), brak voor mij eind 1983 de concrete invulling van deze dienstplicht aan. De marine publiceerde medio 1983 een vacature op de 'automatiseringsafdeling' van de Dienst der Hydrografie. Vanwege mijn schippersachtergrond en zojuist afgeronde opleiding besloot ik, in het kader van mijn nog te vervullen dienstplicht, op deze vacature te solliciteren. Deze (dienstplicht-)baan had als consequentie dat ik, in plaats van de officiële dienstplichtperiode van 14 maanden, 24 maanden voor het automatiseringsproject beschikbaar moest zijn.

Op 16 januari 1984 mocht ik, na een eerste dag op de Kattenburgkazerne te Amsterdam, doorreizen naar het Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM) te Den Helder om aldaar de Aspirant Reserve Officieren (ARO ACAD 84-3) opleiding te volgen. Deze opleiding omvatte naast een introductie in de marine-organisatie ook een theoretische opleiding (onder andere over militaire geschiedenis en militair recht) en enige fysieke trainingen. De ochtendappèls, de bivakken en droppings (bij ongeveer -5 graden Celsius), de 'maidentrip' (bij windkracht 7) op een oude houten mijnenveger, de eerste schietoefeningen, alsook het vele sporten, zijn daar vooral leuke herinneringen aan. Na drie maanden

LTZ2 Joep Hompus.

Joep tijdens opleiding op het Noordhollandsch Kanaal.

werden alle 24 ARO's geplaatst bij hun beoogd marine-onderdeel en in dit geval waren dat ook veel (tand)artsen die op de diverse marineschepen werden geplaatst.

Zelf reisde ik af naar de Badhuisweg 165 in Den Haag, alwaar in een oude villa, tegenwoordig dienstdoende als particulier verzorgingshuis Martha Flora, schout-bij-nacht J.H. van Opstal leiding gaf aan de Dienst der Hydrografie. Aldaar werkte ik, zelf gelokaliseerd op de oude zolderkamer, samen met de rest van het team van burgerambtenaren en militairen aan het modelleren van de beschikbare databronnen die gebruikt worden voor diverse hydrografische, cartografische en navigatie-doeleinden. Het uiteindelijke (strategische) doel was de integratie van alle objecten in, op en rond de (wereld)zeeën, alsmede radarbeelden in de elektronische kaart. Het eerste concrete product was de elektronische database (voorheen een kaartenbak!) voor de productie van de 'lichtenlijst van de Dienst der Hydrografie'.

Naast het 'kantoorwerk' was er ook voor mij de militaire verantwoordelijkheid om als officier

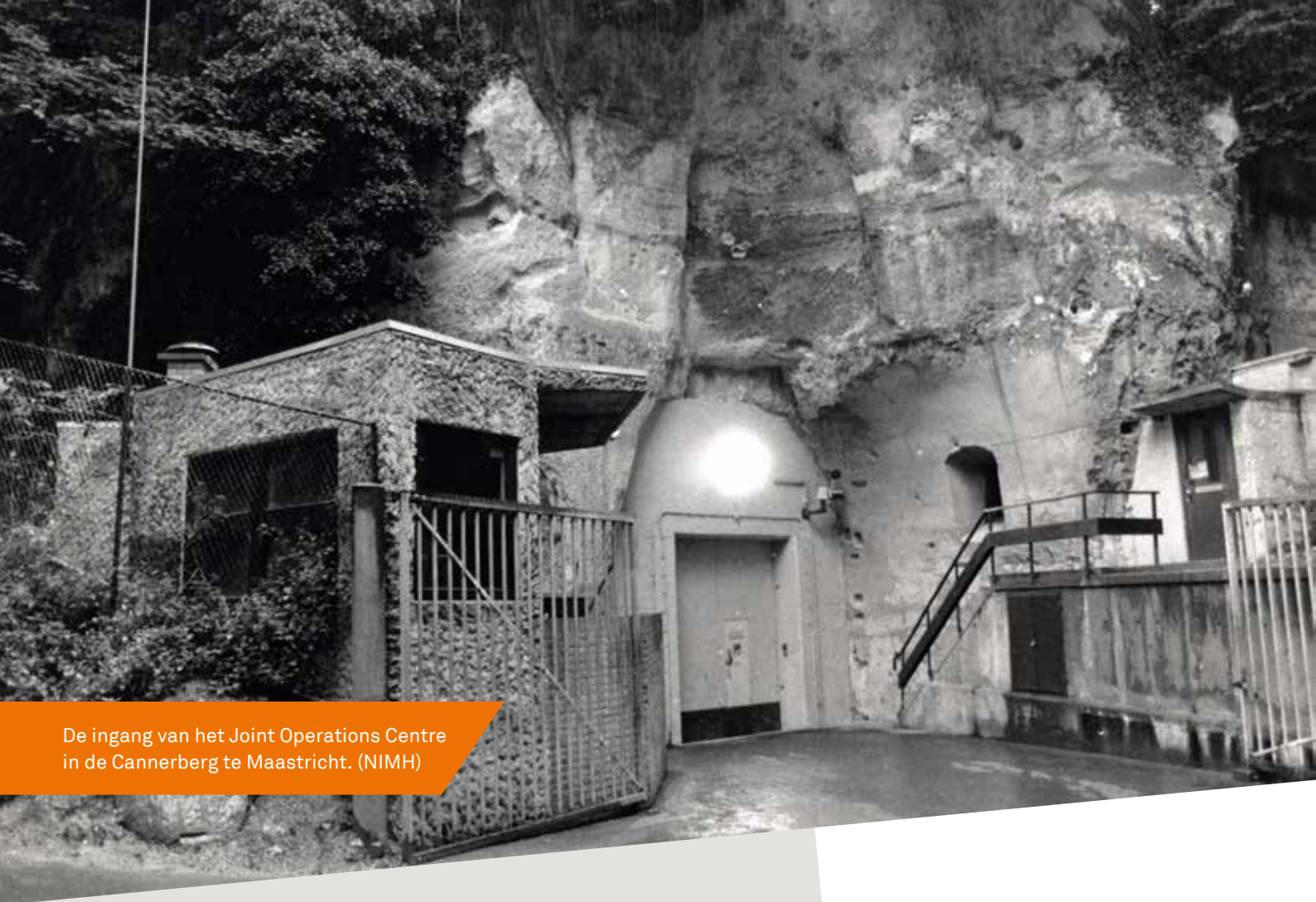
van de wacht regelmatig 's nachts aanwezig te zijn op de, in 2012 gesloopte, Alexanderkazerne aan de Waalsdorperweg, alsook enige vaartochten te maken met de drie hydrografische schepen, de Hr.Ms. Blommendal, Buyskes en Tydeman. Wellicht was de meest bijzondere 'marine-ervaring' mijn luchtdoop in een Lockheed P-3C Orion patrouillevliegtuig, waarbij wij vanaf circa 100 meter hoogte Russische zeeschepen moesten fotograferen (tsja, de Koude Oorlog was nog in volle gang!).

Uiteraard werd in Den Haag het zakelijke ook gecombineerd met het aangename en vooral sportieve. Met de heren Luteijn, Van Gein, Crince, Zuidam, Te Kulve, en anderen, werd aan vele sportieve evenementen deelgenomen. Uiteindelijk beviel de marine mij zodanig dat ik in uniform ben getrouwd. Afsluitend kan ik concluderen dat ik mag terugkijken op een niet alleen succesvolle maar ook zeer plezierige diensttijd. Deze heeft mij een zeer solide basis ('discipline') gegeven waardoor ik enige maanden geleden een succesvolle carrière in de ICT kon afronden als COO (Chief Operating Officer) van IBM Benelux.

Dank aan allen die daar aan hebben bijgedragen.

Joep Hompus

De ingang van het Joint Operations Centre in de Cannerberg te Maastricht. (NIMH)

OP VERKENNING

JOINT OPERATIONS CENTRE CANNERBERG

DOOR RICK MOORMAN

Even ten zuiden van Maastricht, nabij de Belgische grens, ligt een heuvel die tijdens de Koude Oorlog verboden terrein was. In de mergelgroeven diep onder de grond lag het NAVO-hoofdkwartier Cannerberg, de oorlogszetel van de **Northern Army Group** (NORTHAG) en Second Allied Tactical Air Force (2ATAF). Sinds 2012 is het terrein terug in het beheer van de Stichting Limburgs Landschap en is het toegankelijk voor publiek. Wat is het verhaal achter deze bijzondere plek in de mergelgrotten in het zuiden van ons land?

Vanaf de jaren '50 was de dreiging van een confrontatie tussen Oost en West akelig dichtbij. De NAVO bereidde zich daarom voor op een mogelijke nucleaire oorlog – een van de maatregelen was het vestigen van een hoofdkwartier in de Cannerberg vanaf 1955. De *Northern Army Group* had zijn hoofdkwartier in Noordrijn-Westfalen. Eén van de legereenheden die hier onder vielen was het Eerste Nederlandse Legerkorps. Samen met de Britten, Duitsers, Belgen en Amerikanen moesten de Nederlandse militairen de noordelijke sector van het NAVO-grondgebied verdedigen. In geval van oorlog zou het hoofdkwartier uitwijken naar het beter beschermde NAVO-hoofdkwartier / *Joint Operations Centre* (JOC) in de Cannerberg. Omdat dit hoofdkwartier was weggestopt onder de grond, hoopte men dat het JOC zelfs bij een nucleaire aanval nog altijd zou kunnen functioneren.

Hoewel er meer dan genoeg ruimte was voor militairen in de kilometers lange tunnels, was het in het centrum van de basis een drukte van jewelste. Hier waren allerlei militairen, in het diepste geheim, druk bezig met het vergaren en verwerken van informatie om zo een eventuele oorlog in Noordwest-Europa voor

Een van de gangen in het Joint Operations Centre in de Cannerberg, Maastricht. (NIMH)

te bereiden. De ondergrondse gangenstelsels waren van alle gemakken voorzien. De koude en vochtige ruimtes waren verlicht en verwarmd, terwijl een uitvoerige bewegwijzering moest voorkomen dat men verdwaalde. Tijdens en buiten werktijd konden militairen gebruik maken van onder andere een kantine en een golfbaan. Toch waren de arbeidsomstandigheden niet ideaal in de donkere tunnels. Tijdens oefeningen, waarbij soms stroomuitval werd gesimuleerd, kon men zonder kunstlicht geen hand voor ogen zien.

Aan de buitenkant van de bunker was weinig te zien van wat zich binnen afspeelde. Slechts een ingang met een zwaarbewaakte poort deed buitenstaanders vermoeden dat 'hier iets gaande was'. Zelfs de eenheid van de Nationale Reserve die de basis moest beveiligen had geen idee en moest het slechts doen met een schaalmodel van de omringende gebieden. Tegenwoordig is dit anders. In 1993 is de Cannerberg gesloten. Sinds 2012 is het gebied opgesteld en is het mogelijk voor mensen om een tour door het voormalige hoofdkwartier te maken. Verspreid door de bunker zijn nog altijd herinneringen aan de Koude Oorlog te vinden.

Het Air Operations Centre in het Joint Operations Centre in de Cannerberg, Maastricht. (NIMH)

Hoofdgebouw van de Prins Hendrikkazerne
uit 1911 door architect Jan Limburg.(NIMH)

ONDER NEDERLANDSE VLAG

BIJZONDERE KAZERNES ALS ERFGOED IN NIJMEGEN

DOOR WILLEM BOGAARD

Al in de Romeinse tijd was Nijmegen in militair opzicht een belangrijke stad, strategisch gelegen aan de rivier en vanwege de hoge ligging op de stuwwal met goed overzicht over het omliggende gebied. Toen in later eeuwen Nijmegen nabij de grens lag, nam het belang van deze stad alleen maar toe. Belangrijke vestingwerken werden daarom in de stad gebouwd. Soldaten bivakkeerden in tot kazernes omgebouwde woningen en kloosters.

In 1934 werd de Tweede Infanteriekazerne vernoemd naar generaal Snijders, opperbevelhebber van de Land- en Zeemacht tijdens de Eerste Wereldoorlog. (NIMH)

Kropman uit Nijmegen. De kazerne zou voor fl 321.000,- worden gebouwd. Namens het Ministerie van Oorlog organiseerde eerstaanwend-ingenieur Arie Vogelenzang de bouw. Koolemans Beijnen was inmiddels bevorderd en werkzaam bij de Genie in Utrecht.

De Nijmeegse kazernes behoren tot de tien kazernes van het type 'Lineair met achtervleugels' die in de periode 1877-1906 zijn gebouwd. De laatste twee kazernes van dit type zijn in 1906 in Ede gebouwd. De Eerste Infanteriekazerne is gebouwd in Hollandse Neorenaissance-stijl en heeft een U-vormig grondplan met het binnenhof aan de achterzijde. Tegen de achtergevel is een manege met paardenstallen gebouwd. De voorgevel is 130 meter lang en heeft een hoger middendeel van drie bouwlagen. De zijvleugels en hoekpaviljoens bevatten twee bouwlagen. De langgerekte kazerne telt enkele mooie details. Aan weerszijden van de ingang zijn de wapens van de provincie Gelderland en van Nijmegen aangebracht. De sluitsteen van de boog boven de ingang toont de gehelmde kop van Mars, de Romeinse god van de oorlog. Verder wordt de trapgevel boven de ingangspartij bekroond met een in natuursteen gehouwen leeuw. In 1941 werd deze leeuw door de Duitse bezetter van zijn plek gehaald. Het oorspronkelijke hekwerk rondom het complex is grotendeels behouden gebleven. Ook een viertal wachthokjes staat er nog. De kazerne werd in 1905 opgeleverd.

Een jaar later werd de Tweede Infanterie kazerne opgeleverd.

Ook nadat de stadswallen in 1876 waren gesloopt, bleven soldaten in de binnenstad. De overlast voor de bevolking bleef dus bestaan. Toen in 1890 werd besloten om ook de net opgerichte Koloniale Reserve - met als taak rekrutering en training van militairen voor het KNIL - in Nijmegen te huisvesten, werd de situatie zeer nijpend. De militaire onderkomens waren niet berekend op de grote aantallen soldaten. Alle bestaande kazernes in de Nijmeegse binnenstad voldeden niet meer. Er moest nieuwbouw plaatsvinden.

Marinus Dudok specificaties voor het ontwerp leverde, is vrijwel zeker niet waar. Hij begon zijn carrière bij de Genie op 24 juli 1905, terwijl de opdracht voor de bouw van de eerste kazerne in 1903 werd gegund aan aannemersbedrijf Thunnissen &

De eerstaanwend-ingenieur kapitein Jan Pieter Koolemans Beijnen ijverde voor deze nieuwe kazernes. Het Ministerie van Oorlog gaf toestemming. De locatie werd gevonden aan de Gelderselaan en de Groesbeekseweg. Het ontwerp van de Eerste en Tweede Infanteriekazerne is zeer waarschijnlijk gemaakt door officieren van de Genie. Het verhaal dat de beroemde architect Willem

Excercises bij de Krayenhoffkazerne van het Luchtmacht Instructie Regiment (LIR), de latere LIMOS. (NIMH)

Het kazernecomplex in Nijmegen zou 45 jaar lang het opleidingscentrum voor dienstplichtigen van de Luchtmacht (LIMOS) worden. (NIMH)

Aannemersbedrijf Wassink uit Velp bouwde deze kazerne, een kopie van de Eerste Infanteriekazerne. In 1934 kregen beide kazernes hun naam. De Eerste Infanteriekazerne werd vernoemd naar *Cornelis Rudolphus Theodorus Krayenhoff*, onder meer vestingbouwer aan het begin van de 19e eeuw. De Tweede Infanteriekazerne werd vernoemd naar generaal Snijders, opperbevelhebber van de Land- en Zeemacht tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Maar met de oplevering van de twee infanteriekazernes was er nog altijd geen kazerne voor de Koloniale Reserve. Die militairen verbleven nog in hun oude, uitgewoonde onderkomens in de Nijmeegse binnenstad. Daarom stelde de regering voor om de Koloniale Reserve te reorganiseren tot één garnizoen en op één locatie onder te brengen. Dat, en een betere selectie, zou de koloniale militair een betere reputatie moeten bezorgen.

Zodoende werd in 1909 gestart met de bouw van een militair gebouwencomplex met een hospitaal op een terrein dat werd omsloten door de Postweg, de Dommer van Poldersveldweg en de Oude Daalseweg (nu: Van 't Santstraat).

Dankzij een verzoekschrift van de Indische Onderofficiersvereniging 'Ons Aller Belang' kreeg de kazerne de naam van Prins Hendrik, naar de echtgenoot van Koningin Wilhelmina. Hij legde ook de eerste steen. De Prins Hendrikkazerne, die in 1911 in gebruik werd genomen, was ontworpen door de architect Jan Limburg uit Den Haag. Dit was bijzonder. In de archieven van Koloniën werd opgetekend: "De kazerne heeft zeldzaamheidswaarde, omdat zij is ontworpen door een particulier architect, een unicum in de kazernebouw".

De kazerne is de eerste in Nederland die gereed kwam met een opzet volgens het paviljoensysteem. Elk paviljoen had zijn eigen functie. Maar door de relatief kleine oppervlakte met het grote aantal gebouwen was het niet praktisch. Er was geen ruimte voor een apart wachtgebouw en het hoofdgebouw schermde de overige gebouwen dusdanig af dat er altijd omheen moest worden gelopen vanaf de hoofdpoot.

Jan Limburg stond onder invloed van Hendrik Berlage en dat is te zien aan de kazerne. De architect Willem Dudok, die zijn carrière aanving bij de

genie en zich begin twintigste eeuw mengde in de discussie over hoe een kazerne vorm moest worden gegeven, beschouwde de Prins Hendrikkazerne als een 'rationele moderne kunstuiting in de militaire bouwkunst'. Dudok wilde naast paviljoenbouw een of meerdere kazernegebouwen die krachtig domineerden en het geheel beheersten. Het hoofdgebouw van de Prins Hendrikkazerne met zijn hoge toren doet dat, maar praktisch had het geen waarde. De kazerne was en bleef een uitzondering. Het was een opleidingskazerne, maar voor een parate eenheid die, zeker na de Tweede Wereldoorlog, een grote hoeveelheid voertuigen bezat was het niet echt geschikt.

In het burgerleven van Nijmegen speelde de kazerne lange tijd een belangrijke rol. Zo wordt zij beschouwd als de bakermat van de Nijmeegse Vierdaagse. Marcheren was voor de Koloniale Reserve een belangrijk middel tot selectie en training van uithoudingsvermogen, maar ook als propagandistisch middel. Men deed mee aan allerlei marsen en stelde in 1912 legeringsruimte

beschikbaar als logies voor de deelnemers aan een vierdaags wandelevenement dat Nijmegen aandeed. De kazerne was lange tijd hoofdkwartier, start- en eindpunt van de mars. Veel typische Vierdaagse-elementen, zoals de Vlaggenparade en het Blarenbal na afloop, vonden hier hun oorsprong. Vanwege de steeds grotere hoeveelheid deelnemers was de kazerne al snel te klein en werd in 1926 een tentenkamp ingericht op het naastgelegen Molenveld, dat tot het terrein van de Infanteriekazernes behoorde.

Het hoofdgebouw van de Prins Hendrikkazerne, met name de middenpartij met de koepeltoren, heeft invloed uitgeoefend op de Nederlandse architectuur, bijvoorbeeld op het uit 1915 daterende ontwerp voor het hoofdpostkantoor in Maastricht van *Marinus Jan Granpré Molière*. Ook is het vermoedelijk een

inspiratiebron geweest voor *G.W. van Heukelom* bij zijn ontwerp voor het Hoofdadministratiegebouw III (*De Inktpot*) van de *Nederlandse Spoorwegen* (Utrecht 1918) en voor *G.C. Bremer* en *J.R. Prent* bij hun prijsvraagontwerp voor de *Tweede Kamer* (Den Haag 1920). De *Nieuwe Badkapel* in Scheveningen toont duidelijke overeenkomsten zoals de koepeltorens.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog namen de Duitsers hun intrek in de kazernes. Na de oorlog nam de Koloniale Reserve het complex weer in gebruik, maar in 1950 werd het KNIL ontbonden. Het kazernecomplex ging over naar de Koninklijke Luchtmacht, gedurende 45 jaar zouden dienstplichtig militairen hier worden opgeleid. Met het opschorten van de opkomstplicht nam Defensie afscheid van het terrein. Voor elke kazerne is een nieuwe bestemming gevonden.

Met name de middenpartij met de koepeltoren van de Prins Hendrikkazerne, heeft invloed uitgeoefend op de Nederlandse architectuur. (NIMH)

Terwijl de Tweede Kamer debatteerde over de VN-missie naar Libanon, vond op het naastgelegen Binnenhof een markant protest tegen de 'onvrijwillige' uitzending van dienstplichtigen plaats. (Nationaal Archief)

VAN 'MOEDERS PAPPOT' NAAR LIBANEES FRONT

DOOR LYSANNE LEEUWENBURG-DE JONG

1 februari 1979. Op het Binnenhof in Den Haag staan twee kamelen en een met hoofddoek getooide man. Om de markante verschijning heen verzamelen zich nog meer mensen, al dan niet in uniform. Samen protesteren ze tegen de 'gedwongen' uitzending van bijna 200 dienstplichtigen naar Libanon en de voor de missie sterk verwaarloosde VN-opleiding.

22

De Tweede Kamer debatteerde begin 1979 over de VN-missie naar Libanon, UNIFIL (*United Nations Interim Force in Lebanon*). De blauwhelmen van UNIFIL moesten toezien op de terugtrekking van Israëliische troepen uit Libanon, bijdragen aan het herstel van de internationale vrede en veiligheid in het grensgebied, en

de Libanese regering ondersteunen bij het herwinnen van het gezag in Zuid-Libanon. Het was de grootste, meest complexe en gevaarlijkste vredeshandhavende missie van het Koude-Oorlogtijdperk. Ook kon de uitzending naar Libanon rekenen op een grootschalig maatschappelijk protest. Nog voordat het kabinet een

officieel besluit had genomen, werd het Comité van Verontruste Ouders opgericht. Deze ouders van uit te zenden dienstplichtigen zochten de media op om hun onvrede te uiten over de 'gedwongen' uitzending van hun jongens die net van "de moedermelk" en "moeders pappot" kwamen, zoals enkele kranten het verwoordden.

Een saillant detail in dit verhaal is dat de betrokken dienstplichtigen bij de keuring aan het begin van hun diensttijd wel degelijk een bereidheidsverklaring hadden ondertekend om ingezet te kunnen worden in dienst van de VN. Of dit betekende dat dienstplichtigen écht vrijwillig uitgezonden werden, was maar de vraag. Het invullen van deze verklaring gaf namelijk meer kans op plaatsing bij 44 Pantserinfanteriebataljon Johan Willem Friso en de bijbehorende legering in het Drentse Zuidlaren. Het zal niet verbazen dat vooral dienstplichtigen uit het noorden van het land de bereidheidsverklaring ondertekenden. Daarbij gingen weinigen er vanuit dat ze werkelijk als vredessoldaat ingezet zouden worden. Het kwam voor de dienstplichtigen in Zuidlaren dan ook als een schok toen het kabinet besloot dat zij werkelijk zouden worden uitgezonden.

Terug naar het Binnenhof. De twee kamelen keerden na de demonstratie 'onverrichter zake' terug naar hun verblijf. De 'onvrijwillige' uitzending van bijna 200 dienstplichtigen ging, ondanks alle protesten, gewoon door. Het bleef echter bij één lichter 'onvrijwillige' dienstplichtigen. Zij werden na ongeveer een halfjaar afgelost door Nederlanders die zich vrijwillig hadden aangemeld. Hadden de protesten dan weinig zin gehad? Zeker niet. Zoals later in dit artikel besproken zal worden, zijn er vooral op het gebied van werving en opleiding flinke stappen gezet.

Onder de vlag van de VN

UNIFIL was niet de eerste VN-missie waar Nederlanders aan deelnamen. Sinds het begin van de Koude Oorlog waren Nederlandse militairen meerdere keren onder VN-vlag uitgezonden geweest; eind jaren '40 reisden enkele Nederlandse waarnemers af naar Griekenland voor *United Nations Special Committee on the Balkans* (UNSCOB); in 1950 vertrokken 600 militairen van het Nederlands Detachement Verenigde Naties (NDVN) naar Korea en werden enkele waarnemers naar het Midden-Oosten gestuurd om een bijdrage te leveren aan verschillende missies van de VN. De positieve ervaringen van de VN met de Nederlandse troepen

Kort nadat 44 Pantserinfanteriebataljon Johan Willem Friso was aangewezen als VN-bataljon, werd geoefend in het 'beteugelen van woelingen' als een van de verwachte taken als vredessoldaat. (NIMH)

resulteerden in 1959 tot een verzoek om een *stand-by peacekeeping force* te leveren.

Dit verzoek kon zeker niet direct rekenen op gejuich vanuit de krijgsmacht; zij was bang dat de verplichtingen vanuit de NAVO te lijden zouden hebben onder de verzochte taken in VN-verband. Daarnaast kampte ons land met tekorten aan beroepspersoneel en specialisten, waardoor men het personeel liever in Nederland zag blijven. Uiteindelijk werd in 1963 toch de eerste toezegging gedaan door een contingent van 300 mariniers aan te bieden als *stand-by force*. Twee jaar later wees de Bevelhebber der Landstrijdkrachten 44 Pantserinfanteriebataljon Johan Willem Friso aan om permanent beschikbaar te zijn voor VN-missies. Het aangewezen VN-bataljon kreeg hiervoor een speciale opleiding, toegesneden op de taak als vredessoldaat. In twee weken tijd volgden de militairen

theorielessen en oefenden zij met het schild en de wapenstok tijdens de praktijkoefening *Keep-Peace*. Het idee was namelijk dat de militairen als een bufferpolitiemacht tussen de strijdende partijen zouden optreden.

In de jaren nadat het 44e aangewezen was als VN-bataljon, zou de specifieke VN-opleiding steeds verder worden ingekort. Dit had onder meer te maken met dienstdaartvermindering en de prioriteit die werd gelegd bij de NAVO-taak boven VN-inzet. De uitgekorte VN-opleiding bestond nog slechts uit het leren van enkele 'VN-manoeuvres': het bemannen van *roadblocks*, het doorzoeken van voertuigen en het bestrijden van rellen. Toen de uitzending naar Libanon in 1979 definitief werd, behelsde de 'blauwe training' nog maar één instructiedag van negen lessen. De verwaarloosde staat van deze sterk uitgekorte opleiding kon daarom rekenen op felle kritiek van de bonden, comités, uit te zenden

Tijdens de vernieuwde Nederlandse VN-opleiding werd geoefend met het opzetten en bemannen van roadblocks en wegversperringen. (Nationaal Archief)

Tijdens de opleiding voor latere rotaties werd gebruik gemaakt van 'infiltranten' die zich voordeden als de Libanese bevolking. Soortgelijke 'infiltranten' verwelkomden de militairen met een knipoog terug op Schiphol, vaak vergezeld van het in Libanon gemiste bier. (Nationaal Archief)

dienstplichtigen en hun familieleden. Bij het protest van 1 februari 1979 stelde de Algemene Vereniging Nederlandse Militairen (AVNM) dat de aangewezen militairen niet waren opgewassen tegen de spanningen die bij de vredesmissie kwamen kijken. De militairen droegen dan wel het blauwe koord, dat symbool stond voor de beschikbaarheid voor VN-taken, maar beschikten niet over de hiervoor vereiste kennis en vaardigheden.

Nieuwe VN-opleiding voor UNIFIL

Gezien de erbarmelijke staat van de eendaagse VN-opleiding in 1979, zal het de lezer niet verbazen dat er voor de uitzending van dienstplichtigen naar Libanon een inhaalslag gemaakt diende te worden. Dit was vooral voor de eerste rotatie een uitdaging: zij hadden vanwege administratieve zaken en inschepingsverlof slechts vier weken de tijd om aanvullend getraind te worden. De rap in elkaar gezette nieuwe VN-opleiding bestond uit vijf opleidingsblokken. Allereerst werd de oefening Pantserstorm, een vast onderdeel in de opleiding van dienstplichtige infanteristen, in verkorte versie bij het Korps Commandotroepen doorlopen. Hier werd onder meer aandacht besteed aan het lopen van patrouilles met kaart, kompas en bepakking, en het bemannen van *roadblocks*. Ervaringen van Nederlandse militairen, die eerder als waarnemer voor de *United Nations Truce Supervision Organization* (UNTSO) waren uitgezonden, waren in Pantserstorm verwerkt. Bij de Genie werd een ingekort programma 'Schayk' gevolgd, waarbij de militairen les kregen in het herkennen van onder andere mijnen. Een bezoek aan het Infanterie-schietkamp

(ISK) in Harskamp stond eveneens op de agenda. Daarna verplaatste de eenheid zich naar de kazerne in Zuidlaren, waar de pelotonsopleiding plaatsvond.

Omdat de NAVO-taak leidend bleef voor de krijgsmacht, lag de nadruk bij de VN-opleiding op de 'gewone' taken als infanterist. Over Libanon zelf vond de afdeling Operatiën van de Staf Bevelhebber der Landstrijdkrachten dat de militairen 'enige kennis van terrein, weer en bevolkingsgroepen voorkomend in het operatiegebied' dienden te hebben. De acht lessen en uitgereikte, dunne boekjes over de taal, cultuur en religie die in eerste instantie beschikbaar waren gesteld voor dit onderwerp, voorzagen echter onvoldoende in deze behoefte. De meeste militairen die voor UNIFIL werden uitgezonden kenden Libanon alleen van de kamelen die op het Binnenhof stonden. Zij moesten ter plekke het wiel opnieuw uitvinden.

Op de terreinen van werving en opwerken werden na 1979 flinke stappen gezet. Waar de eerste lichten nog geworven waren met vakantieachtige wervingsfilms, werden later specialisten van bijvoorbeeld het Ministerie van Buitenlandse Zaken voor de werving ingezet. Zij gaven lessen over het land en de inwoners van Libanon, evenals de organisatie en taak van UNIFIL. De bekritiseerde voorlichting en toegesneden VN-opleiding konden mede door ervaring in Libanon geëvalueerd en aangepast worden. Teruggekeerde Libanongangers werden ingezet als instructeur voor de herziene VN-opleiding die nu gedeeltelijk in het Duitse Vogelsang werd gegeven, waar het terrein overeenkomsten vertoonde met

Zuid-Libanon. Latere rotaties hadden het voordeel dat zij konden putten uit de informatie en ervaringen die Libanongangers van eerdere rotaties reeds hadden opgedaan. Dankzij gesprekken met voorgangers kwamen de nieuwelingen nog enigszins beslagen ten ijs.

'Informatie is motivatie'

In Vogelsang vond de eindoefening Waak-Saam plaats, waar de Nederlandse UNIFIL-militairen leerden omgaan met mensen die een andere taal spraken en andere gewoonten hadden. Dit gebeurde bijvoorbeeld door kaderleden die zich hiervoor als 'infiltranten' in oosterse gewaden hulden en geblokte hoofddoeken droegen. Hierbij leerden de Nederlandse UNIFIL-militairen ook in het Arabisch duidelijk te maken wat er verlangd werd van de persoon bij het *roadblock*, al was het volgens de instructeurs vaak "nog een soort Arabisch met duidelijk Friese of Amsterdamse klanken." Ook tolken werden ingezet bij deze oefening om het zo echt mogelijk te laten lijken.

Waar bij de eerste lichten het 'groene denken' centraal stond, zag men tijdens de missie de waarde van inhoudelijke scholing voor de militairen. "Achtergrond-informatie is noodzakelijk, vooral om de militairen te motiveren. Tenslotte worden ze goed bewapend en goed getraind geplaatst in een volkomen vreemde wereld, vrij geïsoleerd, ver van huis, tussen een bevolking die een andere taal spreekt, een andere cultuur heeft en een ander geloof belijdt. Ze moeten optreden in een gebied met niet altijd even gemakkelijke bewoners, dat gekenmerkt wordt door talloze, voor Europeanen niet altijd begrijpelijke, conflicten", werd reeds in 1981 geschreven in een boek over de Nederlandse inzet. 'Informatie is motivatie', wordt bij Defensie vaak gezegd. Informatie verschaffen over de VN en het conflict met als afsluiting een eindoefening, zoals Waak-Saam, was een aanpak die ook voor toekomstige vredesmissies zou gaan gelden. Ondanks dat de uitzending naar Libanon vooral bekend staat om de gebrekkige voor- en nazorg, is er tijdens deze missie een belangrijke weg ingeslagen qua voorlichting en opleiding voor latere operaties.

DADERPERSPECTIEF

DOOR DIRK STAAT

Hoewel ik op deze plek nog al eens de internationale politieke verhoudingen en ontwikkelingen als onderwerp behandel, wil ik dit keer wat dichterbij huis blijven. Sterker nog, *IN* huis. We zijn druk bezig met de voorbereidingen voor de tentoonstelling *HIJ OF IK*, die aanstaande februari open gaat. Die expo gaat over de bevrijding van Nederland of, preciezer, over de belevenissen van twee mannen in de Tweede Wereldoorlog, uitmondend in de laatste gevechten vlak voor de bevrijding. Het gaat over het wel en wee van Léo Major, een Franstalige Canadese verkenners/sluipschutter van het *Régiment de la Chaudière* en dat van Hans Kürten, een Duitse *Panzergranadier* van de *116. Panzerdivision*. Die twee mannen hebben echt bestaan – één van hen, Hans, leeft zelfs nog – en de bezoeker krijgt de oorlog van deze jonge mannen van dichtbij mee. Wat opvalt, en we hopen dat de bezoeker van de tentoonstelling dat ook zal zien, zijn de vele parallellen tussen de levens van de beide mannen die in het oog springen. Beiden zijn jong: begin twintig. Beiden zijn soldaat, geen (onder)officier. Allebei raken ze meerdere keren gewond en brengen tijd in het hospitaal door. Léo én Hans hebben samen de pest aan SS'ers. Beide mannen bevinden zich op belangrijke momenten op cruciale plekken in Europa: het *Ostfront*, D-day, Falaise, Zeeland en Arnhem, de grote slagen. Beide mannen verliezen vrienden. Door het persoonlijke karakter van de verhalen en belevenissen krijgt de bezoeker – hopelijk – een goed beeld van de strijd, de ontberingen en de emoties van de beide

hoofdrospelers, en een goed overzicht van de gevechten in West-Europa in '44-'45. De context wordt niet vergeten. En aan het eind van de tentoonstelling zien we foto's van beide mannen op hoge leeftijd, treurend bij de graven van hun omgekomen vrienden. In essentie verschillen de twee *old soldiers* niet zo veel van elkaar.

'Ja maar ho eens even, beste Dirk!; hoor ik sommigen van u al roepen, 'halen we hier de zaken niet een beetje door elkaar? We gaan toch niet de verschillen tussen de Duitsers en de Geallieerden een beetje lopen wegpoetsen hè?'

Nee, dat doen we niet. Want hoewel de twee mannen heel veel gemeen hebben, zijn er toch echt wezenlijke verschillen. Hans zit in het verhaal omdat hij moet. Hij heeft weinig keus. Léo is vrijwillig op het slagveld, zoals al zijn Canadese kameraden trouwens. Léo komt om ons - met gevaar voor lijf en leden (hij verliest zijn linkeroog) - te bevrijden van een tiranniek, misdadig en moorddadig regime. Hans maakt daar juist onderdeel van uit. Dat ook hij lijf en goed verliest (hij raakt ernstig gewond aan zijn benen) doet daar niets aan af.

Het NMM zet, conform één van haar uitgangspunten, de mens centraal, of die nou Duits of Canadees is. Maar nee, we vergoelijken helemaal niks en we praten niet recht wat krom is. Want begrijpen is nog geen goedkeuren, uitleggen geen verontschuldigen. En empathie is geen sympathie.

DE SCHETSBOEKEN VAN JAN HOYNCK VAN PAPENDRECHT (1858-1933)

DOOR LOUIS PH. SLOOS

Het museum bezit zonder enige twijfel de grootste collectie 'Hoyncks', zoals werken van deze bekende (militair) kunstenaar door kenners genoemd worden. Een heel bijzonder onderdeel hiervan vormen vele schetsboeken. Dit is een collectie op zich want het betreffen er maar liefst 45, met daarin in totaal duizenden tekeningen en aquarellen. Veel van deze boeken zijn zeker militair-historisch gezien van onschatbare waarde, maar zijn werk wordt ook gewaardeerd als kunst. Dit laatste geldt zeker voor zijn schilderijen. De schetsboeken van Hoynck zeggen heel veel over de schilder en vooral de manier waarop hij zich documenteerde. Wie verstand heeft van uniformen en wat van militaire geschiedenis weet,

kan beamen dat zijn schilderijen zeer betrouwbaar zijn. Ook zijn historiserende schilderijen zijn daardoor zeer waardevol.

Uit de schetsboeken blijkt dat Hoynck uitgebreid onderzoek deed in literatuur, archieven en musea, en dat hij correspondentie hierover voerde in binnen- en buitenland. Hij maakte zelfs studies van een knoop of een koppel van een riem. Overigens bezat Hoynck zelf een verzameling militaria, zoals uniformen en wapens, die hij gebruikte bij het maken van zijn werken. Daarnaast woonde Hoynck gebeurtenissen bij met militair ceremonieel, alsmede legermanoeuvres en oefeningen. Hier maakte hij schetsen naar het leven. Zo bezit het museum een uitgebreid

schetsboek met tekeningen van geïnterneerde militairen tijdens de Eerste Wereldoorlog, die hij zag in Den Haag. Hier heeft hij voor zover bekend niet zoveel mee gedaan, wat het schetsboek des te interessanter maakt. In andere schetsboeken treffen we schetsen aan waar hij wél wat mee deed, namelijk die van bekende schilderijen die hij maakte.

Het moge duidelijk zijn dat de schetsboeken in de museumcollectie gekoesterd moeten worden. De schetsboeken zijn van kwetsbaar papier en hebben door het vele gebruik aardig te lijden gehad.

Boudewijn Büch heeft eens gezegd dat de mens de grootste vijand is van het boek. Wie de schetsboeken van Hoynck bekijkt, zal dit volmondig beamen. Maar de aanleiding voor deze bijdrage is dat nu verschillende schetsboeken van Hoynck zijn gerestaureerd, een reeds langgekoesterde wens. Losliggende albums zijn keurig opnieuw samengebonden, ook zijn er andere reparaties uitgevoerd en zijn er conserverende maatregelen genomen. Hierdoor kunnen de schetsboeken weer op verantwoorde wijze worden ingezien. Tegelijkertijd streven we er door middel van digitalisatie naar om dit soort bijzondere stukken niet meer te allen tijde ter inzage te geven, zodat ze niet nog verder vervallen. Restaureren houdt namelijk ook een keer op, zeker bij papier.

VRIJWILLIGER IN HET NMM

DOOR ALBERT ROTTIER

In 2015 ben ik als vrijwilliger in het NMM gestart. Naast mijn werk als freelance management consultant wilde ik graag eens iets heel anders gaan doen, met maatschappelijke relevantie en aansluitend op mijn affiniteit met de krijgsmacht. Dit vond ik bij het NMM, en meer dan dat! Of het nu is als gastheer, dagcoördinator of als ambassadeur op onze stand tijdens Veteranendag, het geeft veel voldoening om op deze manier een bijdrage te leveren aan de verbinding tussen de maatschappij en de krijgsmacht.

Mijn 'militaire historie' is geen lange lijst van wapenfeiten. In 1981 werd ik als dienstplichtig militair aangeworven als muzikant bij het Tamboerkorps van de Kapel van de Koninklijke Luchtmacht, dat was gevestigd op het LIMOS-kazernecomplex in Nijmegen. Een unieke ervaring: in dat jaar heb ik bijna 120 keer mogen optreden tijdens herdenkingen, taptoes, beëdigingen, het aanbieden van geloofsbrieven, ceremonieën en al het andere waarvoor een militair orkest wordt ingezet. Zodoende kwam ik regelmatig op alle vliegbases en geleide wapen-bases en leerde ik de Luchtmacht van binnenuit kennen. Het was een onvergetelijke tijd.

Mijn liefde voor militaire muziek was al eerder ontstaan, vanaf het moment dat mijn vader in mijn geboortestad Rotterdam met mij ging kijken naar optredens van de Marinierskapel, die in die tijd nog regelmatig door de stad marcheerde. Nog steeds ben ik actief binnen militaire muziek, tegenwoordig als muzikant en voorzitter van de Vrijwillige Drumfanfare Koninklijke Luchtmacht, het reünistenorkest van de KLu in Nijmegen.

Na mijn studie bedrijfseconomie ben ik geruime tijd werkzaam geweest in de financiële wereld, daarna als directeur van het Onderwijs Automatiseringsbureau en als zelfstandige met een muziekwinkel in Rotterdam.

Binnen het NMM ligt mijn grootste passie bij de militaire luchtvaart en (uiteeraard) de rijke historie van Nederlandse militaire muziek. Met veel plezier heb ik dan ook mogen bijdragen aan de expositie die dit jaar in het museum over dit onderwerp was ingericht. Het doet me deugd dat de Nacht van de Militaire Muziek in het NMM elk jaar weer een groot succes is, vooral ook omdat dit een publiek aanspreekt waarvan de gemiddelde leeftijd aanzienlijk lager ligt dan bij de traditionele evenementen, zoals taptoes. Dat bewijst maar weer eens hoe eigentijds en veelzijdig onze militaire muzikanten zijn en hoe, dankzij een uitstekende programmering, een breed publiek daarvan geniet in ons prachtige museum.

Het vrijwilligerskorps is voor mij meer dan een groep collega's. Hun enthousiasme en kameraadschap zorgen ervoor dat ik elke keer weer

met plezier richting Soesterberg ga. En ook onze bezoekers, van wie de verwachtingen elke dag weer worden overtroffen, zijn een bron van inspiratie. Ik heb al veel prachtige gesprekken mogen voeren over de eigen, unieke, ervaringen van bezoekers. Het motiveert me elke keer weer om er nog een schepje bovenop te doen, om de bezoekers een onvergetelijke dag te bezorgen.

Regelmatig verzorg ik ook de openstelling van onze Fokker F-27 Troopship, wat ik met veel plezier doe. Ik heb zelf destijds een aantal vluchten met dit toestel meegemaakt, als muzikant op weg naar een buitenlands optreden, maar ook kan ik daardoor iets vertellen over hoe ik zelf mijn springbrevet heb gehaald.

De tijd vliegt: het NMM bestaat alweer vijf jaar. Op naar het volgende lustrium!

Nieuwe vrienden

De Heer E. van Wijk
De Heer T. van Hagen
De Heer J.T. Wouters

Ook vriend worden?

Zie www.vriendennmm.nl

Uw vriendschap wordt beloofd

met dit magazine en gratis
toegang tot ons museum
en uitnodigingen voor
vriendendagen en
vernissages.

Colofon

Magazine verschijnt
driemaal per jaar

Redactie

Arthur van Beveren
Willem Bogaard
Rink Gercama
Caroline Schoofs
Louis Sloos
Erwin Vonk

Vormgeving

NIVO design, Delfgauw

Drukwerk

NIVO print, Delfgauw

Uitgever

Stichting Vrienden van het
Nationaal Militair Museum

Secretariaat

Stichting Vrienden NMM
Postbus 6, 3760 AA Soest
Tel: (085) 0036013

e-mail:

secretariaatvrienden@nmm.nl

website:

www.vriendennmm.nl

Chef de Bureau Vrienden

Richard Budél